

ПРОИЗХОД НА АВАРИТЕ

автор: Ж. Войников

Съдбата на този народ тясно се преплита с тази на българите, и древните предци на аварите и българите имат общ корен. Въпросът за произхода и появата им, е осветен от Теофилакт Симоката: “След като разбил племената на абдалите (ефталитите), тюркският каган се възгордял и нападнал аварите. Нека никой не мисли, че тези авари са аварите обитаващи в Панония. Те са дошли тук много преди царуването на император Маврикий.

Една част от тях избягала при жителите на Таугаст. Вараварите обитаващи Таугаст (Империята Тоба-Вей или Северна Вей, в др.тюрк. Tāβuač – сяньбийско племе) са едни от най-силните и многочислени на земята. Друга част от аварите, изпаднала в унижително положение като били заробени от народа мукри. Този народ е родствен на Таугаст.

Извършил каганът и друго предприятие. Подчинил хората от племето огур (ουώρ). Това е едно от най-силните племена, поради постоянните военни упражнения които извършват в пълно бойно снаряжение. Те живеят на изток където тече р.Тил (Til – неясно, според Маркварт трябва да се разбира Атил – Волга, но според другото много по-основателно мнение – р.Тарим в Синцзян), която тюрките наричат Черна (от иранското *tar – тъмен / Тар-им – черна река). Древните вождове на това племе били Вар и Хуни, затова и някои от племената се нарекли вар и хуни (Χουννί). ... „Когато император Юстиниан заемал престола част от племената вар (Ούάρ) и хуни (Χουννί) се преселили в Европа. Нарекли се авари а вождът им – каган. Ще разкажем защо те изменили названието си. Племената барслет (барсили), унугури (оногури) и сабири (савири) и други хунски племена, щом видели хората на вар и хуни побягнали мислейки, че идват истинските авари. Затова посрещнали тези бегълци със значителни дарове, за да обезпечат собствената си безопасност. Използвайки благоприятната ситуация вар и хуни започнали да се наричат авари. Казват, че сред скитските племена, аварите са най-деятелни и способни. Естествено, че по наше време (времето на Т. Симоката – VI в.), тези псевдоавари присвоили си положението на първостепенен народ, продължавали да се наричат и постарому – вар и хуни. ... Тюркския каган окончателно разгромил племето огур и подложил на изстребление съседния народ на кулхите (Кулх)”. (1), (2)

Народът „кулх / кулх“ не са колхите в Колхида, както повърхностно и погрешно се интерпретира от много учени. Това е племе в Централна Азия, съобщено още в пътеписа „Му Тянзи чжуан“ като **Гуиси** (Guisi) 葵巳, които били „жуни“ (rong или варвари) и живеели в планината Цуню (Qunyu) 群玉 (Нефритовата планина, от 玉 - нефрит), която защитавали. Древното произношение на названието е “kwí-jlhə”, еп. Хан “kwjəj-lhə”. Не подлежи на съмнение че това е същият народ, който се появява в епохата Западна Хан, като едно от племената покорено от Сюнну, известно тогава като **Цуеше** (Qushe) 屈射 (khwiet-liah), а Т.Симоката го съоб. като “кулхи” и това вероятно са селкупите, наричани “кълък” от съседите им кети. Планината **Цуню** (Qunyu) 群玉, или известна още като Цилян (Qilian) 祁連, отговаряща на свър. хребет Ритховен в Гансу, е свързана с добив на нефрит. Според “Шанхаицзин”, **Цуню** е “много богата на нефрит планина”. Планината Цилян в китайската историко-географска традиция се свързва с юечжите (тохарите), които се занимавали основно с добив и търговия на нефрит, минерал много ценен в Китай. Това показва, че самодийците в епохата на воюващите царства, са били съседи на юечжите (арсите) и са обитавали на север от Цилян.

Следва описание на междуособиците в Тюркския каганат, довели до разпадането му в 603 г. на Западен и Източен. В по-нататъчното изложение Симоката съобщава за оногурите и техния град Бакат в Согдиана.

Завършвайки с гражданската война в Тюркския каганат, авторът съобщава за три родствени на аварите племена: тарних, котцагир и забендер, които около 598 г. се преселват в Европа и се съединяват с аварите. Били са 10 000 души, също от народа вар и хони. Събитието е станало по времето на император Маврикий. Коцагир са част от племената гаоче (Gaoche) 高車, възст. в еп. Вей и Тан: “kāw-ko” + родовия суфикс – giḡ в тунгусо-мандж. ез., тарних може да се сравни с едно от маджарските племена – Тарян, или да се преведе като „бегълци” от иран. ез., забендер е аналог на китайското Юебан (Yueban / Chuban) 悅般, в епохата Вей „žwat-pān”, „žwet-pān” (жупан, или Жупа, Жупания – област, владение, в тохарски уароу / уре – народ, страна + пуцун. dderi - племе). Според китайският изследовател Чжен Чжупмян, юебан фигурира в “Суй-шу” като shírán 十槃 (възст. gjiḡbān) и е китайска форма на съобщеното от Т.Симоката аварско племе забен(дер). (3)

В “Суй-шу” се споменават също племената аба (Ābá) 阿拔 (æāb(h)āt) и хун (Hún) 渾 (qun), които заедно с др. племена от групата тиеле (Tiēlè) 鐵勒 (thiētrək / thiētlək), и сицзе (Sījié) 思結 (sjikiēt), вдигнали бунт срещу Тарду каган (576 – 599 г.), т.е. събитието е станало по времето на Маврикий и потвърждава съобщеното от Симоката. Аба са собствено **авари** (абхат > апар > вари / (а)вари), Хун (Кун) е едно от най-ранните споменавания на **куни, кумани**, Сицзе са уйгурското племе **сири**. Последните са споменати най-рано в епохата Източна Хан, като едно от племената на Южните Сюнну - Сило (Xīluo) 醯落, произн. в еп. Хан seirāk – сири. Възстановката „**сирак**” ясно поставя въпроса, не са ли сарматите „сираки” произлезли от същата общност на централноазиатските „сибирски” саки, но отделили се много по-рано, преди Сюнну да ги покори и да започне процеса на тяхната постепенна езикова алтаизация! Смятам че отговора е точно такъв. Сири, сираки може да се изтълкува като „червени” вж. осет. сыгх / sirx – червен, а аорси – бели, осет. uors – бял, респ. имаме „бели и червени ди”, „бели и червени хиони”.

Друг автор Евагрий Схоластик, съвременник на тези събития, пише за аварите: „Аварите са скитско племе от „амаксобиите” (от гръц. ἀμαξόβιοι - живеещи в коли, от ἀμαξα - кола, телега, т.е. номади), които обитават равнините отвъд Кавказ. Те избягали поголовно от съседите си тюрки, понеже зле пострадали от тях, и дошли до Боспора (Кимерийският Боспор или Керченския пролив). След това напуснали понтийския бряг. ... Аварите продължили похода си, като влизали в бой с всички варварски племена които срещали по пътя си, докато стигнали бреговете на Истър (Дунав), и тогава изпратили пратеници до Юстиниан, след което била уговорена среща с императора от Юстин (визант. пълководец)”. (4)

Псевдо-Захарий (Захарий Ритор) ги споменава около 555 г. като едно от племената обитаващи Кавказ и водещи номадски начин на живот, под формата авар / абр (*br) 𐌆𐌱𐌿, а в арменските източници са известни като Աւար (awar). Равенският космограф ги споменава като „отскоро заселили се в страната Гипидия (Гепидия).

Менандър Протектор пише за аварите: „Аварите, след дълго скитане, дошли при аланите и помолили техния вожд Саросий, да ги запознае с римляните. Саросий известил за това Юстин, сина на Герман, който в това време командвал войските намиращи се в Лазика. Юстин донесъл за молбата на Аварите, на император Юстиниан, който заповядал на пълководеца си, да придружи аварското посолство във Византия. Първият посланик на този народ бил някой си по име Кандих (името Кандак е известно при сарматите, среща се и при българите Кандо, Кандьо). Представяйки се пред императора, той му казал: Към теб дойде най-великия и силен народ; аварското племе е непобедимо; то е способно лесно да отрази и изстреби противниците си. И затова е полезно за теб да признаеш аварите за твои съюзници и в тяхно лице ще получиш отлични защитници. Но те ще станат твои съюзници и ще поддържат дружески отношения с Римската държава, ако получават от теб скъпи дарове и пари ежегодно и ако бъдат заселени от теб в плодородна земя”. (откъс 4 / 558 г.) Скоро императорът изпратил при тях Валентин, един от своите телохранители (меченосци) „който отишъл при аварите и им предал даровете изпратени за тях от императора.

Аварите скоро влезли във война с утигурите, после със залите, които били от уннските племена, и съкрушили силите на савирите”. (5)

Разказът на Менанадър продължава : „Юстиниан приел пратениците на аварите, които искали, да им бъде показана земята където тяхното племе трябва да се засели. Според донесението на пълководеца (Юстин), императорът Юстиниан имал намерение да засели този народ в бившите земи на херулите. Тази земя се наричала Втора Панония. Императорът дал съгласието си, ако аварите искат да се заселят там. Но аварите били така привързани към своята земя и не смятали скоро да напускат Скития. Така тази работа останала без последствие”. (6) ...”Владетелят на тюрките Силзивул (Истеми), след като научил за бягството на аварите, които причинили вреди на тюрките, с привичната си варварска дързост заявил: „Аварите не са птици, за да излетят във въздуха и да се спасят от тюркските мечове, не са риби за да избягат в морските дълбини; те скитат по земята. Когато свърша войната с ефталитите, ще нападна аварите и те няма да ми избягат”. Говорейки така със самохвални слова, Силзивул тръгнал срещу ефталитите”. (7)

При следващият император Юстин II, наследил Юстиниан, аварите отново идват да получат ежегодните си дарове, като изказват заслугите си „ние изстребихме всички съседни нам варвари, които постоянно разоряваха Тракия, и не оставихме от тях ни един, който да напада тракийските предели”. Те имали предвид кутригурите. Но императорът се отнесъл с тях грубо и ги прогонил, като им заявил, че повече те не са му нужни, и не смята да им дава никакви дарове. Менандр посочва че те „били поразени от този отговор и се отправили към земята на франките”. (8) Така Менандр обяснява аварското преселение в Панония.

Пратеничество на тюркския каган, водено от согдиеца Маниах посещава двора на Юстин II. Императорът им задава следния въпрос: „Уведомете ни – попитал императора – колко авари са избягали от господството на тюрките и останали ли са още авари при вас?” Маниах му отговаря: Има авари, които са ни още предани; а броят на тези които избягаха от нас, предполагаме че е не повече от 20 000”. (9)

Теофан Византиец също пише за аварите и пратеничеството на Маниах: „Земите край югоизточната страна на Танаис обитават тюрките, т.нар. в старо време масагети, които персите наричат на своя език „кермахиони” (от перс.израз “kamig hion” – червени хиони, за разлика от “sped hion” – бели хиони или ефталитите.). По това време те изпратили дарове на император Юстин II, за да го молят да не приема аварите. Императорът приел даровете и любезно ги изпратил обратно към земите им. А когато по-късно дошли аварите и го молили да се заселят в Панония и да сключат мир, той не се съгласил, поради думата която бил дал на тюрките”. (10) В случая, кермахиони е название дадено от персите на аварите, а не на тюрките.

Аварите се преселват в Панония и сключват съюз с франките. Менандр съобщава за това събитие: „Аварите и франките сключили помежду си съюз. Когато съюзът бил сключен, Баян (аварският каган) казал на франкския княз Сигисберт, че аварската войска страда от глад и помолил Сигисберт, като местен владетел да помогна на своите съюзници. И го уведомил, че до три дни ако аварите не получат нужните припаси, ще са принудени да търсят нова земя. След като получил известието, Сигисберт веднага изпратил на аварите брашно, плодове, овце и бикове.” (11)

След това аварите сключват договор и с Албоин, владетеля на лангобардите за да завладеят земите на гепидите. За аварите това дава възможност да нападнат земите на Византия и от запад. Павел Дякон съобщава за това събитие: „Албоин встъпил във вечен съюз с аварите, които първоначално се наричали хуни, и впоследствие, по името на своя крал Авар, били наречени авари. След което той тръгнал на война с гепидите. Когато гепидите тръгнали срещу него, аварите според сключения договор с

Албоин, нахлули в тяхната земя”. (12) Менандр също описва това събитие: „Пратениците на Алвуй (Албоин) пристигнали при Ваян (Баян – аварския каган) и го помолили да ги подкрепи срещу гепидите, от които те търпели много зло. И му казали че римляните, враговете на аварите, помагат на гепидите”. ... „Също те му обяснили (на Баян), че ако аварите се съединят с лонгивардиге (лангобардите), те ще бъдат непобедими и съкрушавайки властта на гепидите, те ще завладеят тяхната страна и богатства, и ще имат удобството да навлизат и в Скития и в Тракия, без всякакъв труд и да извършват набези в римската земя, като достигат до самата Византия”. (13)

Следващите съобщения за аварите са свързани изцяло с набезите, които извършват върху Византия през VII в. Един твърде интересен документ е т.нар. „Монемвасийска хроника” съхранен като препис от XIV – XV в., на автентичен източник от X – XI в. Тя съдържа твърде важна информация, че аварите завладели Западен Пелопонес по времето на император Маврикий (562-602 г.), установили се трайно в областта, като прогонили завареното гръцко население. Хрониката започва с думите: “Аварите били по род хунски и български народ. Те имали дълги коси привързани с панделки и сплетени, а останалата им носия наподобявала носията на другите хуни.”... Следва директен препис от Евагрий Схоластик, за обитаването на аварите в равнините на север от Кавказ и за преселението на аварите по времето на император Юстиниан. По-нататък се съобщава че “императорът ги приел човеколюбиво и им разрешил да се заселят в Мизия, в града Доростол, наричан сега Дристра (Дръстър). Бедняците (аварите) се размножили, станали богати и забравили за стореното добро. Отнесли се с неблагодарност и започнали да разоряват и грабят жителите на Тракия и Македония, дори нападнали и самата столица. Когато Маврикий държал скиптъра в 6075 г. (от сътв.на света отг. на 567 г., но тогава император е Юстин II, а не Маврикий),

Прабългарски или аварски
токи открити в близост до
Атина (American Agora
Collection)

каганът нарушил договора и предявил прекомерни претенции, като завладейл Тесалия, Елада, Атика, Евбея и Пелопонес. Аварите изстребили населението и заселили тези земи. Тези които се спасили от местните жители се разпръснали. ... И така, аварите владели Пелопонес и се заселили там в продължение на 280 години, без да се подчиняват на ромейския василевс, или на който и да е друг, а именно с 6096 г. от сътв.на св. която била 6-та година (588 г.) от царуването на Маврикий (582-602), до 6313 г. от сътв.на св., която била 4-та от царуването на Никифор Стари (806 г.), имаш син на име Ставракий. И само източната част от Пелопонес, от Коринт, до Малей останала

свободна от варварите, заради планинския си труднопроходим релеф, и тук византийските императори изпращали своите стратегии (наместници). Един от тях, произхождащ от Малка Армения от рода Склирите, тръгнал на война с варварите, изстребил ги и прогонил. Когато узнал за това, император Никифор (Никифор I Геник: 802 – 811 г.) заповядал с голяма радост, да бъдат възстановени градовете, църквите и да се покръстят покорените варвари...”. (14), (15) От текста става ясно, че за около 200 години, аварите и преселените от тях славяни са господствали в Западен Пелопонес, независимо от Византия. Археологията показва интересни неща. Открити са аварски и древнобългарски (на съюзните кутригури) погребения, с типичен археологичен материал. Друг интересен факт е, че в Западен Коринт изведнъж рязко намаляват монетите сечени във времето между императорите Констанс II и Михаил II, т.е. във времето приблизително съвпадащо с „варварската” окупация (588-806 г.). (16)

Интересно съобщение са аварите има и в руския летопис “Повести временных лет”: “Притча за обрите: Когато, както казахме славянският народ е живял на р. Дунав, дойдоха от скитите, т.е. от хазарите, т.нар. българи и се заселили по Дунав в земята на славяните. След това дошли белите угри, които също се заселиха в Славянската земя. Тези угри се появили по времето на император Ираклий, когато той воювал с персийският цар Хосров. Тогава тези угри воювали с император Ираклий и за малко не го пленили. Тези обри (тук угри се заменя с обри, като равнозначен синоним) воювали

със славяните и притеснявали дулебитите – също славяни, като вършели насилия върху дулебските жени. Тогава щом обринът тръгвал на път, вместо коне или волове, заповядвал в телегата да се впрегнат три, четири или пет жени (славянки) които да го возят. Така обрите мъчили дулебитите. И били обрите с голям ръст и с горд ум. Но бог ги изстребил, и не останал нито един обрин. И оттогава до днес има една поговорка в Русия: “Загинаха като обри” – те не оставиха нито племе, нито потомство. След обрите дошли печенегите, а след тях – и черните угри които минаха покрай Киев (става дума за маджарите и преселението им в Панония), но това станало после – по времето на Олег”. (17) Тъждествеността угри – авари, се потвърждава от Т.Симоката, който нарича аварите, или народа вар и хуни, потомци на народа огур. Руският автор механично е приравнил огур с познатите му угри (маджарите), поради близкото звучене на двете имена. По-нататък в разказа си когато става дума за появата на маджарите, за да ги разграничи, той ги нарича «черни угри».

Произходът на аварите е въпрос който вълнува науката от много време. Смята се, че те са част от жужаните, спасили се от тюрките в Европа. Жужаните са номадско племе от монголо-тунгуски произход, на които тюрките са били васали.

Предците на тюрките принадлежат към общността на Южните Сюнну (Xiongnu). Те създават ефимерни държави: Хеси (Hesi), Лян (Liang) и др., в Северен Китай в Епохата на Троецарствието и последвалите я векове на граждански войни. Около 440-460 г. империята Тоба-Вей налага своя контрол над цял Северен Китай. Южните Сюнну търсят спасение при жужаните, където са настанени в граничната планина Цзиншан (Jinshan) 金山, или Златната планина, отговаряща на най-източните разклонения на Тяншан, хребета Карлъктаг, разп. северно от Чеси (Турфан), както смята Л. Боровкова, или Богдошан която затваря Турфанската низина от север, както смята А. Малявкин, тъй като е известна и под името Цзинлин (Jinling) 金嶺 (Златния хребет). (18) Тук става окончателното формиране от остатъците на южните сюнну управлявани от рода Ашина, на новия народ – тюрки. Самото название тюрки е дадено от жужаните и означава охрана, стражи, респ. гранично население. Произлиза от tur – стоя, прав на крака” и qutu – род, категория, съсловие, група. (19) В монг. мн.ч. от turghaq е turghaghut (turgha'ut) – страж, пазач, отговаря точно на китайското название на тюрките - **тюркут** 突厥 (Tū-jué, в епохите Вей и Тан: thwət-kwət).

В 545 г. тюрките въстават и сриват властта на жужанските кагани, като върху руините му създават I-вия Тюркски каганат. Съвпадът и хронологичните рамки – крахът на жужаните и появата на аварите в Европа. Както бе посочено Т. Симоката казва че: “Една част от тях (аварите) избягала при жителите на Таугаст (Тоба-Вей). Вараварите обитаващи Таугаст са едни от най-силните и многочислени на земята. Друга част от аварите изпаднала в унизително положение като били заробени от народа **мукри**. Този народ е родствен на Таугаст”. И наистина част от разгромените жужани търсят спасение в пределите на китайската държава Бей-Ци, наследила Тоба Вей. Но и оттам са прогонени, тъй като започват да практикуват разбойничеството – основния си поминък. По-голямата част от тях са избити от тюрките. Обезглавяват всички пленени войни, но запазват жените и децата им, които се вливат в тюркските родове.

Народът „мукри“ се предава в кит. източници като **мохе** 靺鞨 (mò-hé, в епохите Вей-Тан mhəj-gāt). Те са тунгуско племе, което е обитавало между градовете Урумчи и Гучен. По-късно тези мукри окончателно се тюркизират и става известни като един от родовете – бакрин, със закономерно преминаване „м”-„б”, влизаци в племето тюргеши. (20) Самото значение на етнонима мохе, произлиза от ТМ moĥ, mukun, miĥun – род, племе, стадо, общност, тълпа, аналогично на монг. moĥun, тюрк. budun – народ. Или кит. транскрипция доста точно е предала оригиналната ТМ дума - мугуни. (21)

Самото название **Жужани** (Róurán) 柔然, 茹茹, 蠕蠕, в епохата Вей е звучало съотв.: 柔然 – “ńiw-ńen”, 茹茹 – “ń(h)o-ń(h)o”, 蠕蠕 – “ń(h)ón-ń(h)ón” И трите варианта отразяват етноним звучал като „нюнен”, „нхонхо” или „нхоннхон”, което пък показва прилика със самодийското нганасанско nγanasa – човек. Според Е. Хелимски това е тунгусоманджурското племе нанайци – nāñu, nāñu, nāñī, nāñaj, етнонимът е

произведен на пā - земя, местност. (22), (23) Предполагам също, че е възможно да отразява монг. pōxōg / pūxer / puḡur – млад мъж, редови воин, свободен човек, стопанин, съпруг, приятел, и еднозначното тунгусо-мандж. *ñ(i)arī, perma – млад мъж, стопанин, съпруг, приятел, в среднов. корейски namá – храбрец, (24) Съществуват и други версии. Напр. К. Ширатори обяснява «жужан» от монг. tsetsen – господар, а Т. Фуджита – от монг. yusun – закон. Особено интересно е тълкуването на турския учен Кюршат Илдирим. Той изхожда от значението в китайски на йероглифните съчетания 茹茹, 蠕蠕 - червеи, насекоми, с които са били наричани жужаните. Известен е китайският обичай при предаването на чужди етнически имена, да се подбират такива съчетания от йероглифи, които от една страна да предават фонетично чуждия етноним, а от друга – да носят обиден или подигравателен смисъл. Според Илдирим, китайското название е възникнала върху основата на тюрк. дума čūče – джудже, дребен, а всъщност самоназванието на жужаните е било čūrčēt – чжурчжени. Но в кит.ез., „г“ отпада и не се произнася, така „чюрчет“ преминава в „чючет > чючен“ и в крайния си вариант „жужани“ чийто обиден смисъл е възникнал върху случайното съвпадение с тюркската дума озн. „дребен, малък, нищожен“. (25) Независимо дали зад жужани стои „нохор“ или „чжурчжен“, и двете названия са твърде различни от „авар“!

Друга пречка в отъждествяването на жужаните и аварите е монголоидният расов тип на първите и необладаващо европеидният – на вторите. Няма как само за няколко години, мигриращите на запад монголи (жужани) да променят така бързо расовия си тип. Но по-прецизните археологически изследвания показват, че сред по-богатите аварските погребения се забелязва и сравнително малоброени но високопоставен монголоиден елемент, т.е. управляващата върхушка е била точно „жужанска“ по произход. (26) Масата обаче е била европеидна и смесена, т.е. европеиди с различна степен на изявеност на монголоидни белези, и собствено тя е носела етнонима – авари, или „псевдоавари“ според Симоката.

Знатни авари – антропологическа възстановка

Данните които дава руския летопис “Повести временных лет” подсказват за евентуалното значение на етнонима абар / обр или авар – голям, висок, великан, човек с голям ръст. Думата обрин, мн.ч. обре, в др.руски обьринь, обьринь - авар, словен. óbæg, чеш. obř, словац. oboř,

старополски obrzum, горнолужицки hobř, означава също исполин, великан. (27) И напълно точен аналог се открива в монг. abarḡa, avarḡa, халха-монг. avḡaga, бурят. abarḡa, калмик. awḡḡə – голям, висок, огромен, успешен, първостепенен, пръв, най-добър, водач (съвр. зн.: шампион), прамонг. abḡa – мощ, сила, в ТМ-ез., евенк. abḡara, avḡara, евен. abḡḡḡ, солон. avḡar, мандж. abḡarī – здрав, силен, свободен. (28), (29) Самоназванието абари / авари е от монголски произход и означава високи, издигнати, гиганти, великани, първенци. То кореспондира напълно с кавказко-аварското awaragḡ – пророк, месия, водач. Кавказките аварци са потомци на аварите останали в Кавказ, асимилирани от съседните местни племена. (б.а. до подобен извод стига и Валтер Пол (Walter Pohl), в книгата си Die Awaren: ein Steppenvolk im Mitteleuropa, 567-822 n. Chr., стр. 32-33. Аз съм стигнал до този извод самостоятелно, тъй като нямам достъп до трудовете на В. Пол)

Според другото мнение, аварите не могат да са жуажани, а по-скоро са част от племенния съюз на ефталитите и се идентифицират с народа Хуа 滑 споменат в “Лян-шу” като название на ефталитите. От всички китайски източници, единствено в “Лян-шу” е използвана форма Хуа. В останалите китайски хроники, ефталитите носят названието Йеда 𑖑𑖄𑖅 (“æip-d(h)āt” т.е. Йепда(л), Янда 𑖑𑖄𑖆 (“äjemd(h)āt” т.е. Йемда(л), Ида 𑖑𑖄𑖇 (“æip-tāt” т.е. Йепта(л), Идан 𑖑𑖄𑖈 (“æip-d(h)iēn”, т.е. Йепдйе(л), Сянда 𑖑𑖄𑖉

(“hàn-d(h)āt / hən-d(h)āt”, т.е. Хенда(л), Хептал), които закономерно предават названието Абдал / Хептал, чието значение е “съюз на седем племена” (Самоназванието на ефталитите е Ebodalo, според Николас-Симс Уйлямс. Произлиза от кушано-бактрийското ebo – седем, твърде близко до ваханското ьb, сариколското ьvd – 7, и пуш. ddala – племе, народ, т.е. ефтали / абдали – 7 племена, съюз на седем племена, което е и твърде логично обяснение. Например сравни хотаносак. hauda / hoda – 7 и формата „Хайтал / Хуттал” – „hauda+ ddala / hoda+ ddala”). Може да се предположи, че едно от тези племена е Хуа.

Що се отнася до транскрипцията на Хуа 滑, зад нея се крие друг етноним, съвр. ф-ма huá, др.кит. grūt, клас.стар.кит. и еп. Хан grwæt, късен среднов. кит. ǰwät, значение: лепкав, гладък, хитър, коварен. А. Шуслер също го възст. като *grūt. Л. Лигети разчита Хуа 滑 като *ǰuad и смята че е транскрипция на uar / war. Предполага се че отразява некитайски етноним, звучал като *ghwot > *ghwor, или *ghwat > *ghwar – гхар, хвар, хуар или авар, авари.

“Лян-шу” Кн. 54 (8б-9а) дава и още една, много ценна информация, за езика на Хуа 滑: “В страната Хуа ... хората нямат букви, но използват дървени плочки, при извършване на преговори със съседните племена, те използват буквите на съседните Ху племена, като пишат върху овча кожа, а не върху хартия. Езикът им е разбираема само чрез устен превод и тълкуване, и хората от Хенан 河南 обитаващи около ез. Куку-нор казвали, че Туюхуните 吐谷渾, били техни преводачи”. (Туюхун, Тулухун / Тогон, са монголци). (30) След разпадането на държавата на Сянбите / Xianbei, номадски групи, водени от владетеля Туюхун (кит. транскрипция на титла, в монг. tūgūgūn > terigūn – главен, пръв, в халха-монг. tūrū - глава, tergūn – главен, среднов. монг. turun - първоначално, в началото, дало и волжко-българската (савирска, чувашка) титла **трун** – първенец) заселват, богатите земи и пасища, около езерото Куку-нор около средата на III век от н.е. Съвременната монголезична група **монгури** (Monguor) се смятат за потомци на Туюхуните.

Първото споменаване на народа Хуа 滑 в китайските хроники е в една твърде отдалечена епоха (639 г.пр.н.е.). В трактата “Го Юй” (Реч за Царствата) се разказва за малко царство на народ от «варварски» произход Хуа-го 滑国, „диско, т.е. от племената Ди 狄” владение, управляващата му династия била от рода Цзи (Ji) 稷, от който са и вановете (владетелите) на дома Чжоу. Управляващата династия на Чжоу (Zhou) е с полуварварски (вероятно полупратохарски) произход. Това се потвърждава и от китайския йероглиф цзи (Ji) 姬, с който се предава названието. Той е произведен на два йероглифа: 女, pǐ, зн.: жена, жена като женски пол, девойка, женитба, и знакът 臣 “и” (yì) – брада. И в същото време съвр. зн. на 姬 jī, е съпруга, знатна дама, наложница, хетера, т.е. съвсем ясно е, че йероглиф 姬 първоначално е озн. букв. жена от народа с брадите! Т.е. жена от народ принадлежащ към европейдната раса, произходът е свързан с ранните времена на Чжоу, когато жени с това родово име, са били съпруги или наложници на владетелите на Чжоу! (31) И това се съобщава пряко в „Го Юй”: „на тринадесетата година от управлението на Чжоуския владетел Сян-ван (639 г.пр.н.е.) чженците (от д-вата Чжен / Zhèng) нападнали владението Хуа“. ...Ванът на Чжоу оказал военна помощ на Хуа и отбълснали нападателята. „После в знак на благодарност за помощта, дъщерята на владетеля на Хуа, станала жена на Сян-ван.“ (32)

Столицата на Хуа е била в близост до съвр. гр. Гоушичен, разположен на 20 ли (около 10 км), южно от областния град Янши в пров. Хенан. И днес съществува окръг Хуа 滑县 в пров. Хенан 河南 (Хенан – букв. зн.: “на юг от Хе (Жълтата река)”).

Царство Хуа-го 滑国 в северната част на Хенан е било окончателно разрушено от основателя на империята Цин, император Ши Хуанди (246 – 210 г.пр.н.е.), и племето на Хуа потърсили убежище в областта Шанси. После са завладени от Сюнну и преселени около Пинян (Pingyang) в съвр. Линфен, Шанси.

Когато избухва войната между Лю Яо, и Ши Ле (вожд на Цзе / Jie), и последният създава своята държава Късна Чжао (319-351 г.), част от народа Хуа 滑 около Пинян мигрират на запад, където стават част от племената хиони / хионити. Влизат във война с Персия, и техният етноним е фиксиран в персийското название Апаршахр или Абаршахр. Названието Апаршахр, областта Апар се появява като топоним, в арменските източници и персийските монети, едва в първата половина на IV в., когато около 350 г. е основан гр. Нишапур, като главен град на областта отвоювана от хионитите. Или „апар“ е самоназванието на хионитите. В „Бей-ши“, гл. 97 се споменава страната Афу (Āfú) 阿弗 (æārwīt), или Афутайхан (Āfútàihàn) 阿弗太汗 (æārwītthāsgān), която се намирала между Нюми и Хошими, т.е. между района на Бухара и Хорезъм, и това е Апар, страната на хионитите вари или авари. (33) Според ислямските източници, Сасанидите преименуват названието от Апар на Хорасан, след като отново персийската власт е възстановена в района, от Хосров II Парвиз, или „Aparvez“ победител на апарите или абарите. Когато Сасанидите завладяват земите на Кушаните по време на Шапур I, създават провинция Кушаншахр, а административния управител е носил титлата „кушаншах“. След като завлазяват земята на хуните-хионити или ефталити в Хорасан, Сасанидите я наричат Апаршахр, а административния и управител е носил титлата „Aparshah“ / апаршах. (34) Аналогично в древнотюркските надписи, аварите се наричат „апар“. (35)

Е. Пулейбленк, въз основа на транскрипциите на Е. Шавани, предполага че появата на китайското название на гр. Варвализ (съвр. Кундуз) в Бактрия (Афганистан), под формата Ахуан (Ahuan) 阿纒 и Ехуан (Ehuan) 遇纒, в епохата Тан, всъщност отразява този средноазиатски период от историята на вархонитите, и оригиналното название Вар-вализ, означавало «град на (а)варите». (36) Ал Бируни пише че Варвалидж е столица на Тохаристан и в миналото е бил столица на страната Ал Хайтула (областта Хуттал, или страна на Хайталите / Ефталитите). (37) В „Тан-шу“ се казва, че Ахуан, т.е. Варвализ е бил седалище на губернатора на областа Юе-чже, т.е. Тохаристан. (38) В своя пътепис от 646 г., будисткият монах Суанзан (Xuánzàng), нарича Варвализ, Хуо (Huó) 活 – владение подчинено на тюрките. (39) По време на империята Тан, и след разгрома на Източния Тюркски каганат в 630 г., Китай налага, съвсем условно властта си над района на Бактрия-Тохаристан, или бившите владения на Ефталитите. Но анализът на китайските названия показва съвсем друго решение! Тяхната възстановката съотв. на по-ранното huó 活 е ghwāt, wāt, Ахуан 阿纒 - æā-wān (aea-uān), и Ехуан 遇纒 - ŋwò-wān (nguò-uān). Зад Хуо се крие оригинално название wāg, зад Ахуан / Ехуан - название близко до *āurn, предвид факта, че в предаването на чуждите имена „r“ обикновено се редуцира = aea-ua(r)n / (r)uò-uān, или предава с др. звукове (n, t). И това е идентично с известното от Страбон, название на крепост в Бактрия Аорн (Aornus, Ἄορνος). Названието се обяснява от др.индийското āvaṅga – укрите, др.иран. āvaṅga - опора, защита, санскрит var, пр.индоиран. Huar, авест., var, пахлави var, хотаносакски gvīg – защитено, закрито място, подслон. (40), (41) Варва-лиз се явява неговата кушано-бактрийска форма, употребявана и по време на Ефталитската държава. Съвр. име на града Кундуз означава същото, производно е на средноперсийското „кухендиз“ което означава цитадела, укрепеният замък на владетеля на средноазиатския град, намиращ се на най-издигнатото място, обикновено в центъра или едната страна на града, в зависимост от релефа на местността. Предислямската форма Варвализ, има подобно значение. В кушано-бактр. lizo / liza – крепост (аналог на др.иран. diza – крепост, с преход d > l, типичен за кушано-бактр. ез.), а първата част на името wagwa > oagua е вероятният кушано-бактр. аналог на *āurn и Кундуз е закономерен превод на кушано-бактрийската форма на топонима. (42) Така че допускането на Пулебланк е напълно погрешно, и не става дума за (а)вари-вархонити, а за местен топоним, смислово съхранен и в наши дни.

Остатъците от средноазиатските апари/авари се вливат в племената на ефталитите. Останалите около Пинян, са покорени от жужаните и преселени в района на Турфан (Чеши), където създават държавата Гаоче (Gaoche) 高車, като част от племената Тиеле (Tièlè) 鐵勒. Смята се, че това е най-ранното споменавания на уйгурите в еп. Вей (386 – 534 г.), известни в еп. Тан като Хуихе (Huí Hé) 回紇 и Хуихо (Huí Hú) 回鶻. В еп. Тан се е произн. съотв. „wəjgē“ (уге) и „wəjgu“ (угу) или това е народа **огур** на Т. Симоката.

Това е древно европейско по всяка вероятност тохарско племе, обитавало в пров. Хенан и Шанси (изв. в „Ши-цзи“ и „Хан-шу“ като Уцзи, Учжи), което после попада под силно прамонголо-тунгусоманджурско влияние (на сянби и жужани) което неминуемо е довело и до неговата езикова алтаизация (съдба подобна на булоцзите и цзе (Jiè) / цзи (Jì). Това обяснява защо аварите за били европейци, говорещи монголо-тунгуски език, а техните съплеменници останали в Център. Азия, дават началото на тюрките-уйгури.

Следвайки съобщението на Т. Симоката се вижда, че той разглежда два типа абари / авари, едните нарича истински и посочва че те се спасили при народите таугаст и мукри, а другите нарича лъжливи, или псевдо-абари / авари, които се наричали вар и хуни и се преселили в Европа. Логично е да се мисли, че под „истински авари“ Симоката е имал предвид точно жужаните, защото китайските източници посочват че са потърсили спасение при народа Тоба (Бей Ци). Също проследявайки произхода на псевдоаварите, племената вар и хуни той посочва, че произлизали от народа „огур“.

Това е твърде интересно защото пряко кореспондира със споменатите от Птолемей „ойхарди“ (ὄιχαρδας), и от Амиан Марцелин като „харди“ в Серика (Синцзян, Таримския басейн). В описанието на Серика Птолемей посочва и р.Ойхарда, която извира от Авзакийските планини (веригата на Тяншан между Аксу и Куча). От този район идва р.Таушкандаря (или наречена още Какшал) която дава 70% от водите на р.Тарим. Без съмнение Ойхарда е р.Тарим, както и Симоката я споменава като р. Тил. Също в Серика той съобщава и за Ойхардска планина, която е в източната част на Емодските планини, наричани още Планина на Серите и Отторокарската планина. Птолемей приема Кунлун за продължение на Емодските планини или Хималаите, най-западните дялове на Кунлун и Каракорум обозначава като Отторокарската планина, а Планината на Серите е Алтънтаг. Или Ойхардската планина пряко отговаря на хребета Алтънтаг (Златната планина) разположена южно от ез. Лоп-нор. (Птолемей книга VI, гл. 16)

Ойхардите са население обитавало по р.Тарим и района на планината Алтънтаг, в източната част на Таримския басейн през II в. Смятам че има пълно основание да се приравнят ойхардите с народа угор на Т.Симоката. Първоначално това е било тохароезично население и вероятно самоназванието му е било aukkhari, okkhari, което може да се изведе от тох.(б) aukī, auks, тох.(а) ok, yuk (в древноирански *agra- ~ авест. aṹga – пръв, най-висок, санскрит agra, в авестийски a'ra (aṹra), праондоирански *heṹgo – връх) – ръст, израстване, развитие, старшинство, силен, победоносен и khar – самоназванието на тохарите. Значението е „високи, хора, великани, силни“ аналогично на монголското *abaḡ-, по-късен монголоезичен превод на стария етноним.

Китайските източници също са фиксирани «народа огур» с няколко варианта на предаване на етнонима: **Еху** (Ehu) 爾胡 (æāt-ghā) – „Æатгха“, най-стара форма в „Му Тянцизи чжуан“, **Уши / Учжи** (Wushi) 烏氏 е названието е от епохата Цин, Сима Цян ги посочва като едно от най-известните племена на „Западните Жуни“ или „западните варвари“ които обитавали между реките Цзин, Ци (свър. р.Фен) и р.Вей (хребета Цзинлин) (свър. Изт. Гансу и Шенси, Шанси, южната част на Ордоса. Възстановка в

епохите Цин, Ранна (Западна) Хан са: **Уцзе** 烏揭 (“â-kat / æ-kat”) – “Æкат”, **Хуцзе** (Hujie) 呼揭 е форма използвана в “Ши-цзи”. Възст. “wā-kat” (uā-kat) – “Уакат”. **Учжи** (Wuzhi) 烏氏 форма в “Хан-шу”, възст. â-g(h)é / “æ-g(h)é” – “Æг(х)е”, или зад всичките тези транскрипции стои самоназвание „аукхари” / „окхари” или „угхари”, предавано в една по-късна епоха като Хуа 滑 *ghwor, *ghwar.

Ф. Хирт също ги свързва с племената “Уцзе / Хуцзе”, съседни на усуните, а археолозите – с носителите на кулажургинската археологическа култура, които са потомци на уцзите мигрирали на северозапад. Съдейки по голямото количество керамика, “Уцзе” са били уседнали земеделци и скотовъдци. Имали са постоянни селища и са практикували сезонно (айлажно) скотовъдство. Погребалният им обред е сходен с усунския и юечжийския: грунтови ями, ями със странична ниша, западна ориентация и гробове облицовани с камък, оскъден погребален инвентар, и наличие на допълнителни малки ниши-тайници за съдовете с ритуалната храна. Антропологично са европеиди, памиро-фергански расов тип. (43) Както се вижда това първоначално пратохарско население е обитавало Хенан и Шанси.

Сима Цян в „Ши-цзи“ (или „Историческите записки“) съобщава, че в „Епохата на воюващите царства“ първоначално „ди“ (Di) и „жуни“ (Rong) са били един народ, но по времето когато царствата Цин (Qin) и Цзин (Jin) станали най-могъщи от всички китайски държави, Вен-гун от Цзин (636 – 628 г.пр.н.е.) изгонил племената Ди (Di) 狄 и Жуни (Rong) 戎, в района на запад от Хуанхе, в земите където текат притоците и Юн (Yun) и Лу (Luo). Тогава те се разделили на **огнени (червени) ди** (Chidi) 赤狄 и **бели ди** (Beidi) 白狄. Логично е да се смята, че „белите ди” се заселват към пров. Гансу и става известни по-късно като Юечжи, а „огнените ди” продължават на северозапад по източните склонове на Тяншан и стават известни като Чеши (Cheshi) / Цзюши (Jiushi), Пулеи (Pulei) / Беилу (Beilu), Гекун (Gekun), Уцзи (Wuji) и пр. По-нататък Сима Цян продължава: „А на север от планините Цишан (Qishan) и Ляншан (Liangshan) (дн. хребета Цинлин / Qinlin) и реките Цзин (Jin) и Ци (Qi) (дн.Фен) се заселили жуните Ичжи (арси), Дали (тури), Уцзи (аукхари / ахуари, огури или ойхардите на Птолемей) и Цуян (улгани, или древномонг. племе Ухуани). На север от царство Цзин обитавали племената Линху (букв. горските варвари) и Лоуфан (съобщени по-късно и от Птолемей като рабани), а на север от царство Ян – племената Шанжуни (планинските варвари) и Дунху (източните варвари, пратунгусите). Всички те живеели разпръснати по планинските долини, и всяко едно си имало свои управници-вождове и въпреки, че от време на време се събирали по повече от сто жунски племена, трайно да ги обедини никой не е успял”.

Освен тях е имало и още една група „ди” Чанди (Zhangdi; Changdi) 長狄, чийто букв. превод е „дългите”, вероятно „високите ди”. Но предвид древното произношение на 長 – draŋ (drang), traŋ (trang), възможно е първоначално да е предавало **тури**, **Туран**, и после да е преосмислено като смислов израз.

Сима Цян съобщава също за един търговец от народа Уцзи / Учжи, на име Лю или Учжи Лю (Wushi Lu) 烏氏裸 много забогатял от търговия с коне и дори се издигнал до член на императорския съвет на император Цин Ши-хуанди. Т.е. учжите са били непосредствени съседни на империята Цин (и на най-западното царство Цин, преди това) и са били предимно скотовъдци, отглеждащи и търгуващи с коне. Древният китайски коментатор пояснява: “Уцзи” е името на окръга, принадлежащ към Андин. Лю е лично име”. Някои автори, напр. Лю Сянжу, Кристофер Дорнеих, приравняват Учжи/Уши с Юечжи, предвид еднакъвия втори йероглиф в изписването, но смятам това за неправилно тъй като, Мотун ясно ги е посочил като различни народи.

В първите редове на “Ши-цзи” гл.110, в разказа за историята на Сюнну се казва, че Учжи (Wuzhi) са едно от четирите племена на Жуните (**Ицу** (Yiqu) 義渠, **Дали** (Dali) 大荔, **Уши / Учжи** (Wushi / Wuzhi) 馬氏 и **Цуян** (Quyan) 胸衍) живеещи на север от планините Ци 岐 и Лян 梁 или съвр. Цинлин (Qin Ling) 秦嶺, и реките Цзин 涇 (река в

пров. Гансу и Шенси, значението на йероглифа е канал, днес е със същото име) и Ци 漆 (озн. на китайски “черна”, днес се нарича р.Фен (Fēn) 汾, знак “фен” (fēn) 分 озн. отделям, обособявам). (44) Планината Цинлин е най-източното продължение на Кунлун и се намира в Изт. Гансу, Шенси и Хенан. На север от нея тече р. Вей (Вейхе) и се намира големият завой на Хуанхе обхващащ платото Ордос. Река Цзин е приток на Вей, а р. Ци (Фен) – на Хуанхе. Тук се е намирало старото царство Западно Чжоу. Това показва че Учжи са били сред варварите разрушили Чжоу и прогонили жителите му на изток. Андин (Āndīng), се намира в префектура Динси (Dīngxī), разп. в Западна Гансу, в близост до р.Вей, а Чжуно е съвр. Чжунвей. Съвсем ясно е че юечжи (арси) наречени също Ицу, и учжи (ойхар / укхар) за два различни народа въпреки, че най-вероятно са били близкородствени помежду си. Също така не трябва да се бъркат планините Цинлин и Цилян (хребета Рихтхофен). (45)

Така се вижда че и четирите названия (Хуцзе, Уцзе, Учжи, Еху) се отнасят за един

и същ народ, зад който се крият съобщенията от Птолемей “ойхарди” (ὄχηραρδας), Амиан Марцелин – “харди”, (46) Или това са огурите, далечните европейци, най-вероятно тохарски предци на аварите и уйгурите.

Уцзите (огурите) мигрира постепенно на запад. През II в. пр.н.е. шанюя Мотун ги споменава заедно с усуните

(асианите), като покорени от него народи. След разпада на държавата Сюнну, те попадат под владичество на монголските племена сянби и жужани и окончателно се алатизират езиково, като съхраняват антропологическия си расов тип, разбира се с наличие на добавена слаба монголоидност. Част от тях мигрират на запад и влизат в състава на Ефталитската държава. Техният етноним е фиксиран в персийското название Апаршахр или Абаршахр.

Кит. форма Хуа 滑, предава названието *ghwor, *ghwar, което вероятно първоначално е било Огхор, с последващ преход към Гвар, Кхвар, и като такава е запазено в името на хърватския остров Хвар в Адриатическо море, чийто население, произлиза от заселили се авари (доказано е чрез Y-хромозомно ДНК-изследване на Барич и съвт. (Y chromosomal heritage of Croatia. Lovorka Barac et al, 2003 г.), Установено е наличие на хаплогрупа R, която е твърде древна и от нея произлизат двете хаплогрупи R и Q. Произлиза от Централна Азия). Паралелно с Авари / Абари (дало слав. Обри), вероятно се е използвало и названието Хвар (от Огур).

Самоназванието на европейските авари е било Варкуни (от двете съставни племена а/вар и куни, произлезли от народа Огур), тъй като в Унгария, съществуват някои топоними производни на Varkony, и е разпространено фамилното име Varkony, или Varkonyi (Карой Цегледи, Ищван Ердели). Фиксирани са в “Ашхарацуйц” като “валхон” – едно от ефталитските племена. Менандър Протектор съобщава формата “вархонити”, във връзка с обръщението на тюркския каган Турксант към византийските пратеници: “Вашият владетел, в скоро време ще бъде наказан за това, че ме уверява в своята дружба, а в същото време е сключил договор с моите роби вархонитите, които избягаха от законните си господари. Но вархонитите, като мои поданици, рано или късно ще се върнат при мен, когато аз поискам, и като видят моето послание – конския камшик, нека и в преизподнята да избягат. Които се осмелят да ни се противопоставят, ще бъдат убити от нашите мечове и стъпкани от копитата на нашите коне като мравки.

... Знайте, че на мен със сигурност е известно, че където тече р.Данапър (Днепър), и където се влива Истър (Дунав) и където тече Ебър (Хебър – Марица), по някакви пътища са дошли в римската земя, моите роби – вархонитите”. (47)

Връщайки се на Теофилакт Симоката, може да се разтълкува и фразата че племената “барслет (барсили), унугури (оногури) и сабири (савири) и други хунски племена, щом видели хората на вар и хуни (куни) побягнали мислейки, че идват истинските авари. Затова посрещнали тези бегълци със значителни дарове, за да обезпечат собствената си безопасност. Използувайки благоприятната ситуация вар и хуни започнали да се наричат авари. Казват че сред скитските племена аварите са най-деятелни и способни”.

“Истинските авари” би трябвало да са жужаните, но те не водят войни извън Централна Азия и трудно биха повлияли върху племена обитаващи Приаралието и Согдиана. По-вероятно е това “най-дейно племе” да са ефталитите, защото малко преди преселението на споменатите племена (угри или маджари, савири, оногури и сарагури) през 463 г., в 459/460 г. ефталитите извършват голям военен поход в Седморечието и Согдиана, който вероятно е причинил това преселение. Една част от савирите се е присъединила към ефталитите, защото се открива племе с името “саувири” което се е преселили в Северна Индия, заедно с другите ефталитски племена джати (ятии), абхири (апар / авари), гуджари (гургари или каркари, предци на киргизите) и балхари (булоцзи). Съгласно пущунската легенда, техният прародител се е наричал Патан и е имал четири сина: Сарбан, Битан, Гаргуш, Кар(л)ан, от които произлезли основните пущунски племена: сар(а)бани, батани (или битани, част от племенната група гилзаи), гаргуши и карларни (карани, обтават обл. Вазиристан). Названията сарбани (сабри, обтават около Пешавар, най-известни от тях са юсуфзаите) и гаргуши (живеят в Пакистан, най-голямото племе от тази общност се нарича какари), най-вероятно отразяват имената на ефталитски племена – сабири / савири и гургари / каркари. Сред пущуните се срещат и такива племенни названия отразяващи древни етноними, напр. туран, хоти или хотаки (скитите-хати), хугиани (хугни – хиони / хони). (48) Хугни, хунуни е и самоназванието на шугнанците в Памир

Тези огури които остават в Таримския басейн, след няколко века ще излязат на историческата сцена, вече като тюркското племе уйгури, част от племенния съюз Теле. Характерно и за съвр. уйгури е тяхната изразена европейдност. Във „Вей-шу” гл.103 (в превод и с поясненията на Н. Бичурин) уйгурите са представени като потомци на гаоче: „Хойхе (Huí Hé) 回紇 (възст.: wəj-gē - уйге) и (Huí Hú) 回鹘 (wəj-gu - уйгу), е народното название на народа известен преди това като Дили (Tiele) 鐵勒, а после – като Гаоче (Gāochē) 高車. Думата „Хойху” на монголски език се изговаря от южните монголи като Хойхор, а от северните – Ойхор. Тюркистанците (тюрките) правилно пишат тази дума; но буквата „вав” произнасят като „о” или „у”, и името Ойхор, според особеностите на езика се е изменило в „Уйгур”. По-древните назавния Уцзе / Хуцзе, съвпадат с ойхардите на Птолемей (ойхор + монг.суфикс за мн.ч. –д, ойхорд = ойхарди). В хотаноскаскаси названието на уйгурите е hvaihura (сравни с Хуа 滑 *ghwor, *ghwar).

Ойхарите били родствени с Сюнну по женска линия: „основателят на Дома на Ойхорите [Хойху] бил син на дъщерята или племенницата на шанюя на Сюнну, дадена за жена на владетеля на динлинските племена (т.е. връзка васал-сюзерен, скрепена с брак). Това събитие трябва да отнесем към началото на II в. пр.Р.Хр., когато Сюнну напълно покорили Монголия. В периода от китайската история известен като „Чжан-го (Период на Воюващите царства) [480 – 221 г.пр.н.е.], северните предели на съвр. китайски пров. Шанси и Гансу, още не са били в границите на Китай, а са били заети от размирните номадски народи. В това време (монголското, б.а. Бичурин греша, по това време уге / хуцзи са все още индоевропейци тохари) племе Чи-ди е обтавало земите на Гансу и Шанси, както и областта Циняньфу и окръга Суйдечжеу. Чи Ди на китайски озн.: ”червени, северни номади”. (49)

Така става ясно защо аварите / вархоните се наричат „червени хиони“ следвайки връзката им с ойхардите (ойхор / огор) и „чи-ди“ (червените, или огнени ди) на китайските хронисти.

Според Кристофър Атууд „Този народ с двойно име (вар и хуни) е част от племената огури (Oghurs) и се идентифицира с аварите (Abaroi) в Понтийските и Каспийските степи. (50) Псевдоаварите или варкуните произлизат от смесването на две племена – вари, авари, обри, аба (Ābá) 阿拔 (æāb(h)āt), преки потомци на ойхардите / огури, съхранили и значението на древния етноним укхар – висок (откъдето и китайското тълкуване – високи телеги) и куни (Hún) 渾 (qun, gūn), споменати за пръв път в „Ши-цзи“ гл. 110 (“Повествование за Сюнну”), като Хуню (Hunyū) 渾庾 (възст. Húnló), едно от племената, наред с Хуцзе (Hujie) 呼揭, или Уцзе (Wujie) 烏桓, Усун (Wusun) 烏孫, Цуеше (Qushe) 屈射, и др., покорени от шанюя на Сюнну, Мотун около 204 г.пр.н.е. Най-вероятно тези хуни / куни са предците на народа кумани или куни, които ще се появят в Европа отново в XI – XII в., вече като напълно тюркизирана, но антропологически европеидна общност. В монг. xün / күн – човек, напр. етнонимът „кумани“ произлиза от монг. күн, күмүн – хора, корейски gunjung, японски gunshū – тълпа, кор., япон. gun – група, др.тюрк. elgün – народ, праалт. *kiüne – народ, хора. В мандж. хунчин – родственици, показва пряк паралел с чувашкото хунь, хунё – тъст, свекър, роднина от страна на съпруга/съпругата. (51)

Антропологически при аварите преобладават северноевропейския, средиземноморския и балтийския расов тип, чистите монголоидните типове са рядкост. Според изследванията на антрополога Липтак, 80% от аварите са били европеоиди. От тях болшинството са с нордически и палеоевропеиден (кроманьонски, долихокранен) тип, на второ място са брахикранните европеиди от памиро-фергански, динарски, алпийски расов тип, на трето място са долихокраниите от средиземноморски тип, на четвърто арменоидите-предноазиати (хуритски тип). Чистите монголоидите са единични с преобладаване на северния бурятски тип, и са характерни за по-богатите погребения. Те представят управляващата «жужанска» върхушка, или «същинските вари» на Сивоката. Характерен е и смесения европеидно-монголоиден тип, с различна степен на изявеност на монголоидните белези. Според автора, средиземноморският тип е на автохтонно заварено и асимилирано население. (52)

Интересни данни за погребалния обред на европейските авари дава Ищван Ердели: Всяко голямо патриархално семейство е имало свое място в некропола на селището. Знатните са погребвали отделно, от останалите членове на семейството, с богат придружаващ инвентар и златни предмети. За знатните мъртъвци се използвали специални дървени конструкции, а простолудието погребвали направо в грунтова яма, завити единствено в някаква тъкан. Аварите са практикували и изгаряне край гробната яма на съпътстващия инвентар и полагане на обгорелите остатъци при мъртвия.

Формата на погребалните ями е различна, но основно са грунтови ями и по-рядко ями със странична ниша в стената, където се поставя тялото на мъртвия, рядко се срещат погребения с коне. Срещат се и погребения, при които погребаният е поставен в седящо или стоящо положение. Срещат се двуетапни, семейни погребения. При едно от погребенията, открито край Фонлак, по поречието на р.Марош се откриват и положени като съпътстващ инвентар, много ковашки принадлежности и инструменти, което показва че ковачите са били на почит в аварското общество. Като ритуална храна, в погребенията се срещат кости от домашно прасе, кости от птици – кокошки, което показва че аварите са били уседнали скотовъди и са имали трайни поселения. Имали са развито металопроизводство, както и керамика, изработена на грънчарско колело. Автори като Тибор Хорват, Дарина Белякова, Ева Гарам откриват сходство на аварската керамика със Средна Азия и ефталитските находки от Согд и Пенджикент, т.нар. сивожълта керамика. (53)

Според латиноезични източници, аварите, освен войни, са били пътуващи търговци и добри занаятчии. Унгарските археолози са откривали и аварски монети, лоши подражания на византийските. С идването на аварите в Трансилвания се

появяват монети на персийския шах Хосров I Ануширван (531 – 579 г.) и техните варварски имитации. (54) Погребалният обред на аварите показва интересни паралели. Използването на дървени конструкции, т.нар. „дървени гробове“ са типични за Фергана в ефталитското време, Бернштам свързва появата им именно с ефталитите. Погребенията в седнало положение, са типични за част от племената тиеле (Tiele) 鐵勒 – тюркизираните потомци на гегун (Gekun) 高昆 и гаоче (Gaoche) 高車. „Бей-ши“ също дава данни за социалното разслоение в ефталитския погребален обред, респ. богатите се погребвали в гробове облицовани с камък, а бедните – направо в земята. Погребения в право положение са съществували при уйгурите, чийто предци са гекун и гаоче. Бичурин съобщава: „мъртвият поставят в средата на изкопания гроб, с изпънат лък и копие в подмишницата, сякаш е жив“. (55) Напълно основателно, както посочих, споменатите от Т. Симоката **коцагири**, родствени на аварите, които с тарних и забендер избягали от тюрките и преселили се в Панония, могат да се идентифицират в споменатите от китайците „гаоче“ или прауйгури, произн. се в епохата Тан „kāwko“ (кауко), при това потвърдено и археологически.

Ранната история на този народ нагледно демонстрира езиковата алтаизация, първоначално прамонголо-ТМ-езична, а по-късно и тюркоезична на древното иноевропейско население на Централна Азия. Аварският език (подобно на чувашкия днес) е бил много по-близко до монголо-ТМ езици, отколкото до древнотюркския език.

Историята на европейските авари е бурна и кратка. Първоначално в 555 г. се заселват в Предкавказието и в 558 г., разгромяват могъщите до тогава савири, вероятно в съюз с аланите. Една част от тях остава в района на съвр. Дагестан. След това се преселват към северните брегове на Черно море и разгромяват утигурите, съседния народ зали, и кутригурите, и се представят пред Константинополския двор. По внушение на подчинените кутригури, разгромяват и славяните анти. Установяват по-тесни контакти с Византия, която им предлага да се заселят в Панония, в земите напуснати от херулите. Първоначално аварите отказват и живеят в Скития (Долнодуннавската равнина, и Северното Черноморие), но поради опасността от тюрките, се преселват в Панония, като заобикалят Карпатите от север, при което подчиняват и преселват със себе си предците на сърбите и хърватите, обитавали до тогава областта Галиция (сега Северозападна Украйна и Южна Полша). Първата среща с франките е през 561-62 г. и завършва с победа на Сигиберт I, в битката при Магдебург. Франките изблъскват новите завоеватели зад р.Елба. В 565 г. аварите преминават отново в настъпление и побеждават Сигиберт I. Той е принуден да сключи мир с аварите и да осигури първоначалното изхранване на новите заселници. После се сблъскват с лангобардите но срещата завършва със сключване на съюз. Лангобардите ги насочват към земите на старите си врагове – гепидите. В 568 г. със съюзен удар от два фронта, лангобардите и аварите завладяват Гепидо-българското царство в Панония. След това лангобардите предпочитат да завладеят Италия. Тук аварите създават своя каганат и в началото на VII в. се превръщат в голяма сила. Аварите завземат района от Виенската гора до Карпатите и са в състояние да предприемат нападения както срещу Византийската империя на изток, така и срещу Франкската империя на запад. В 581 г. превземат Сирмиум (Сремска Митровица), а през следващата година Сингидунум (Белград). Осигурили си хинтерланд, в 584 г. вече нахлуват в Тракия. Византия е принудена да плаща ежегоден данък на аварите от 60 000 златни солида в 574, 100 000 в 684 г. до 200 000 в 623 г.

Покоряват българите (наместничеството на Органа), и застрашават самото съществуване на Византия, в съюз с персийския шах Хосров II Парвиз. В първите десетилетия на VII в., заедно с подчинените им племена, гепиди, панонски българи, кутригури, славяни, непрестанно разоряват Западните Балкани.

Натискът им на запад също е значителен. В 595 г. е завладяна Бавария, а в 598 – 602 г. Истрия и Далмация. В 612 г. нападат и старите си съюзници лангобардите и

разоряват Северна Италия. В 596 г. византийският император Маврикий, сключва съюз с франкския крал Теудеберт II, за съвместна война с аварите, но не постигат нищо значимо.

Но през 30-те години на VII в. мощта им отслабва, западните предели на държавата се отделят, тъй като франкът Само провокира мощно славянско въстание и образува собствена държава обхващала съвр. Чехия, Чешка Моравия, Австрия, Словения, която след това е завладяна от франките. Паралелно с това избухва въстание на българите в каганата (вероятно панонските българи и кутригурите) които издигат свой претендент за трона – Алциок (?). Последният е победен и прогонен към Бавария и след клането устроено от франките, с оцелелите 700 души се преселва във Венеция при лангобардите. В същото време и Кубрат отхвърля аварското васалство и обявява своята Голяма и Стара България, разположена между Западен Кавказ и Азовско море.

Възникването на Аспарухова България в Мизия, и Куберова – в Македония в 680 / 681 г., окончателно отрязва аварите от Византийските владения. Свила се до границите на Трансилвания и Източна Панония, Авария съществува до началото на IX в., когато е поделена по р. Дунав, между Крал Велики и българския кан Крум. (56) Оцелелите авари се вливат в българската народност. Например в своите надписи, българският владетел Омуртаг, наследника на Крум, споменава различни аристократични родове – Кюригир, Кубиар, Ермиар, Чакарар. Окончанията –ar и –gir са типични тунгусо-манджурски за образуване на родови имена. В тунгуските езици със суфикса –**gir** се образуват названията на родове и племена, напр.: Келгегир, Чамчагир, Юкагири, Нанагир (нанайци), Нгангагир (нганасяни), Баликагир, Киндигир, Шамагир, Баягир (потомци на тюрк. племе баирку), Увалагир, Бурнагир, Момогир, Гингир. (59), (58) Но също се използва и частицата –**ar**, напр. Дулар – род в тунгуското племе солони, Дуйар, Гилар – манджурски родове. (60) Така че окончанието –**ар/-гир**, и това се обяснява с алтайските понятие за род, семейство – ару / хур/ гир. И най-вероятно тези родове са аварски, влезли сред българската аристокрация.

Използвана литература:

- (1) Феофилакт Симокатта. История. Пер. С .П. Кондратьева- М., 1957. г. , кн.7,гл.VIII. Уеб сайт: „Библиотека Якова Кротова”: http://www.krotov.info/acts/07/simo_00.html
- (2) ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. том II, София, 1958 г., стр. 239: <http://www.kroraina.com/knigi/gibi/2/index.html>
- (3) А.Малаявкин. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Новосибирск.1989 г. , стр. 219: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/A_Maliavkin_Tanskiye_xroniki.pdf
- (4) ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. том II ..., стр. 268
- (5) Менандр Византиец. История. ВИЗАНТИЙСКИЕ ИСТОРИКИ: ДЕКСИПП, ЭВНАПИЙ, ОЛИМПИОДОР, МАЛХ, ПЕТР ПАТРИЦИЙ, МЕНАНДР, КАНДИД, НОННОС И ФЕОФАН ВИЗАНТИЕЦ. САНКТ ПЕТЕРБУРГ. 1860 г. , откъс 5: http://krotov.info/acts/05/marsel/ist_viz_06.htm
- (6) Менандр Византиец. История....., откъс 9, 562 г.)
- (7) Менандр Византиец. История....., откъс 10)
- (8) Менандр Византиец. История....., откъс 14 / 565 г.)
- (9) Менандр Византиец. История....., откъс 18 / 568 г.)
- (10) ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. том II, ...стр. 199-200
- (11) Менандр Византиец. История....., откъс 23)
- (12) ПАВЕЛ ДИАКОН. История лангобардов., кн.1. Текст воспроизведен по изданию: Средневековая латинская литература IV-IX вв. М.1970. Уеб-сайт: СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ВОСТОКА И ЗАПАДА”- http://www.vostlit.info/Texts/rus/Diakon_P/pred.phtml?id=1049
- (13) Менандр Византиец. История....., откъс 24)

- (14) МОНЕМВАСИЙСКАЯ ХРОНИКА (пер. Г. Г. Литаврина) Текст воспроизведен по изданию: Свод древнейших письменных известий о славянах. Том. 2. М. Восточная литература. 1995 г.: http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Chron_Monemvasia/text2.phtml?id=2032
- (15) ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. том VI. София, 1965 г., стр.60-68: <http://www.kroraina.com/knigi/gibi/6/index.html>
- (16) Kenneth M. Setton The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in the Seventh Century (Speculum, 25, 4, 1950, 502-543). Уеб сайт: „Vassil Karloukovski's Page” - <http://www.kroraina.com/bulgar/setton.html>
- (17) Повесть временных лет. Часть I.ВОТ ПОВЕСТИ МИНУВШИХ ЛЕТ, ОТКУДА ПОШЛА РУССКАЯ ЗЕМЛЯ, КТО В КИЕВЕ СТАЛ ПЕРВЫМ КНЯЖИТЬ И КАК ВОЗНИКЛА РУССКАЯ ЗЕМЛЯ. (Прозаический перевод на современный русский язык) Публикуется в переводе Д.С.Лихачева.: <http://www.hrono.info/dokum/povest1.html>.
- (18) А.Малявкин. Танские хроники..., стр. 136)
- (19) Древнетюркский словарь. Авторы: Наделяев В.М., Насилов Д.М., Э.Р.Тенишев, Щербак А.М., Боровкова Т.А., Дмитриева Л.В., Зырин А.А., Кормушин И.В., Летягина Н.И., Тугушева Л.Ю. Ленинград 1969 г., стр. 474 Уеб-сайт: “Monumenta altaica” - <http://altaica.ru/LIBRARY/dts.htm>
- (20) Лев Гумилев. Ритмы Евразии (сборник статьи). М. 1993 г., стр. 348-357
- (21) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нг). Отв. редактор В.И.Цинциус. Издательство „Наука”. Ленинград 1975 г., стр.543 Уеб-сайт: „Monumenta altaica” - <http://altaica.narod.ru/tms.htm>
- (22) Е.Хелимский. Тунгусо-маньчжурский языковой компонент в Аварском каганате и славянская этимология: Материалы к докладу на XIII Международном съезде славистов. Universität Hamburg, Institut für Finnougristik. Uralistik. Hamburg, 2003: http://helimski.com/Helimski_Table_of_publications.html#monografii
- (23) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нг)..., стр. 572-573)
- (24) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нг)..., стр. 599, 609
- (25) Kūşat Yldirim. An opinion on the meaning of the name „Ruanruan”. „Central Asiatic Journal”. Weisbaden, № 56, 2012/2013.: http://www.academia.edu/7136238/An_Opinion_on_the_Meaning_of_the_Name_Ruanruan_Central_Asiatic_Journal_Wiesbaden_56_2014_s.35-40
- (26) EMIL HERŠAK. Avari: osvrt na njihovu etnogenezu i povijest. сп. „Migracijske i etničke teme”, Vol.18 No.2-3 Rujan 2002., стр. 215-216. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb: <http://hrcak.srce.hr/107378>
- (27) Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, Т-3 (Муза-Сят) СПб., 1996 г., стр.107-108, В електронен вид: <http://vasmer.narod.ru>, <http://starling.rinet.ru>
- (28) Ю. Кручкин. Большой современной русско-монгольский и монгольско-русский словарь. М. 2006 г., стр.640
- (30) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нг)..., стр.3
- (31) Казуо Еноки. За произхода на Ефталитите (On the Nationality of the Ephthalites), публикувано в “MEMOIRS OF THE RESEARCH DEPARTMENT OF THE TOYO BUNKO (THE ORIENTAL LIBRARY). №18, TOKYO. 1959” <http://www.archive.org/details/OnTheNationalityOfTheEphthalites>, български текст: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Kazuo_Enoki_Za_Proizhoda_na_Eftalite.pdf
- (32) Едуин Пулейбленк. ЦЗИ (JI) 姬 И ЦЗЯН (JIANG) 姜: РОЛЯТА НА „ВЪНШНИТЕ” РОДОВЕ В ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ДЪРЖАВАТА ЧЖОУ (ZHOU). (Edwin G. Pulleyblank. (JI 姬 AND JIANG 姜: THE ROLE OF EXOGAMIC CLANS IN THE ORGANIZATION OF THE ZHOU POLITY. “Early China”, 2000 - lucian.uchicago.edu. : http://bulgari-istoria-2010.com/booksBG/E_Pulleyblank_JI_and_JIANG_1.pdf и англ. текст: http://bulgari-istoria-2010.com/booksBG/E_Pulleyblank_JI_and_JIANG_2.pdf
- (33) ГО ЮЙ (周語中) „РЕЧИ ЦАРСТВ”. Уеб-сайт: „Восточная литература” - http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/II/Reci_carst/index.htm Също на <http://ctext.org/guo-yu> китайски текст с английски превод.
- (34) Казуо Еноки. За произхода на Ефталитите ...
- (35) Айдогди Курбанов. ЕФТАЛИТИТЕ: АРХЕОЛОГИЧЕСКИ И ИСТОРИЧЕСКИ АНАЛИЗ. (THE EPHTHALITES: ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL ANALYSIS). Докторска дисертация, представена и защитена в катедра “История и култура”. Свободен университет, Берлин 2010 г. оригинал на англ.ез.: http://www.diss.fu-erlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_00000007165/01_Text.pdf http://www.diss.fu-berlin.de/diss/receive/FUDISS_thesis_000000016150 и в бълг.превод: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_Kurbanov_Eftaliti.pdf
- (36) А. Малявкин. Танские хроники..., стр. 241
- (37) Ал Бируни. Избранные произведения, том 5, часть-1. Ташкент. 1973 г., стр. 467)
- (38) Ш. С. Камалиддинов. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX - начала XIII вв., Глава 3. Историческая география Южного Тохаристана. («Узбекистон», Ташкент, 1996 г.: http://www.kroraina.com/casia/kamalid/kamal3_2.html
- (39) А. Малявкин. Танские хроники..., стр. 277)
- (40) A.Lubotsky. Indo-Aryan inherited lexicon.: <http://www.indo-european.nl/cgi-in/main.cgi?root=leiden>
- (41) D. N. MACKENZIE - A CONCISE PAHLAVI DICTIONARY. Oxford University Press. 1986., стр. 87
- (42) N. Sims-Williams. BACTRIAN LANGUAGE: <http://www.iranicaonline.org/articles/bactrian-language>

- (43) Л.Кызласов. ПЕРВЫЙ ТЮРКСКИЙ КАГНАТ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ИСТОРИИ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ. По Кызласов Л.Р., Издательство „Памятники исторической мысли“, 1998; Портал „Археология России“, 2005.- <http://www.archeologia.ru/Library/Book/6647eda0b35d/page342>
- (44) С. С. Черников. Некоторые закономерности исторического развития ранних кочевников. „Средняя Азия в кушанской эпохе“, том-2, научная конференция Душанбе-1968 г., стр. 282-287
- (45) Chris Dorneich. The Great Yuezhi/Arsi Exodus of 166 BCE. Berlin. 2010: <http://chrisdorneich.tumblr.com/post/2683505422/link-to-the-great-exodus-revised-and-augmented> в перевод на български: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Kr_Dorneich_Migracija_Yuechy.pdf
- (46) И. У мянков. Тохарская проблема. Вестник Древней Истории, бр.3/4 – 1940 г. , стр.183 : http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/I_Umjakov_Toxarskaja_Problema_VDI_3_4_1940.pdf
- (47) Менандр Византиец. Истроия ..., откъс 45)
- (48) ПУШТУНЫ <http://www.coffee-s-molokom.com/t48-topic>)
- (49) Николай Бичурин. Собарные сведения о народов обатавших Средней Азии в Древние времена. М. 1950 г., стр.213-214: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/N_Bitschurin_Sobr_sotschinenija.pdf и том - 1: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/N_Bichurin_1.pdf
- (50) Christopher P. Atwood. Huns and Xiōngnu: New Thoughts on an Old Problem. Studies in History and Culture in Honor of Donald Ostrowski. Brian J. Boeck, Russell E. Martin, and Daniel Rowland, eds. Bloomington, IN: Slavica Publishers, 2012., p. 27–52.
- (51) М.Р.Федотов. „Этимологического словаря чувашского языка“ (2 том С-Я pdf, 22 Mb) Чебоксары - 1996 г., стр. 358. Уеб-сайт: Monumenta altaica - <http://altaica.narod.ru/v-turks.htm>
- (52) Erzsébet Fóthi. Anthropological conclusions of the study of Roman and Migration periods Acta Biol Szeged 2000, 44:87-94 Abstract PDF. SYMPOSIUM Department of Anthropology, Hungarian Natural History Museum, Budapest, Hungary Anthropological conclusions of the study of Roman and Migration periods. Erzsébet Fóthi. Volume 44(1-4):87-94, 2000 Acta Biologica Szegediensis <http://www.sci.u-szeged.hu/ABS/tart00.html>
- (53) И.Эрдели. Авары и Средняя Азия. Сборник “Средняя Азия в Кушанской Эпохе” том – 2. Д. 1968 г., стр.169-171)
- (54) Иштван Эрдели. Исчезнувшие народы. Авары. Статья любезно предоставлено общественной организацией „Фонд Л. Н. Гумилева“ и впервые публикуется в широком доступе. Опубликовано // Природа, 1980, № 11. Уеб сайт „Гумилевика“ - <http://gumilevica.kulichki.net/debate/Article24.htm>
- (55) Николай Бичурин. Собарные сведения ..., том 1, стр. 216
- (56) Heinz Dopsch. STEPPENVOLKER IM MITTELALTERLICHEN OSTEUROPA – HUNNEN, AWAREN, UNGARN UND MONGOLEN. Das Bild und die Geschichte Osteuropas im Mittelalter. 2003. виж Awaren: http://www.uni-salzburg.at/fileadmin/oracle_file_imports/544328.PDF
- (57) Л. Лазаров-Мастагарков. Българи - име и произход. Пловдив. 1997 г. ,стр.39)
- (58) В. Ушницкий. ТУНГУССКИЕ РОДЫ ЯКУТИИ XVII в.: вопросы происхождения и этнической принадлежности. Вестник археологии, антропологии и этнографии, Выпуск № 9 / 2009 г.: <http://cyberleninka.ru/article/n/tungusskie-rody-yakutii-xvii-v-voprosy-proishozhdeniya-i-etnicheskoy-prinadlezhnosti>
- (59) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нr)...,стр.221